

Kratko saopštenje

UDK: 341.322.3:347.9(497.6)

DOI: 10.7251/FLZB2001199P

Efekt navođenja ratnih asocijacija na procjenu srpskih nacionalnih lidera iz rata u BiH po dimenziji ratni zločinac-heroj

Zorana Praštalo^{1*}, Željana Šuvira* i Siniša SubotićŠ

*Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet (studenti istorije)

ŠUniverzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet, Katedra za psihologiju
i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta

Sažetak: *Provjereno je da li ratne asocijacije indukuju razlike u doživljaju srpskih ratnih lidera – R. Karadžića i R. Mladića, na uzorku ispitanika srpske nacionalnosti. Od E grupe (N=101) je na početku ispitivanja zatraženo da navedu svoje asocijacije o ratnom sukobu u BiH. K grupa (N=108) nije imala taj zadatak. Ispitanicima su date vinjete sa istorijski neutralnim biografijama Karadžića i Mladića, nakon čega je navedeno da o njima postoje različita mišljenja – neki ih smatraju „ratnim zločincima“, a neki „nepravедno optuženim herojima“. Pretpostavljeno je da će ratne asocijacije indukovati veću etničku identifikaciju i „primovati“ E grupu da procjenjuju lidere više u smjeru herojstva. Ovo je utvrđeno za oba lidera, ali je statistički značajan niski efekt ($g=0.34$, $p=.007$) dobijen samo za Karadžića. Efekt nije zavisio od osobina ličnosti, opšte inteligencije, dispozicionog etnocentrizma ili znanja istorije. Nalaz implicira da evociranje ratnih asocijacija može imati određen uticaj na pozitivnije viđenje kontraverznih ratnih lidera u očima njihovog etnosa.*

Ključne riječi: *primovanje/prajming, srpski nacionalni lideri, rat u BiH, etnocentrizam*

Uvod

Anekdotski govoreći, nacionalnim liderima iz rata u BiH se dodjeljuju epiteti od „zločinaca“ do „heroja“, a razlike u procjenama su vjerovatno uslovljene poklapanjem ideološke i nacionalno-etničke pripadnosti samih lidera i ljudi koji ih procjenjuju. Ako kao ilustraciju uzmemo dva kontraverzna ratna lidera (bosanskih) Srba – R. Karadžića i R. Mladića, kojima su izrečene presude za zločine protiv čovječnosti, u literaturi, slično kao i u anegdotama, pronalazimo vrlo raznolike navode o njihovom liku i djelu, često uz deklarisanje da ih narod doživljava na određeni arhetipski način, ali bez navođenja bilo kakvih konkretnih izvora na kojima se takve generalizacije temelje (npr., Biserko, 2011; Bošković, 2011; Donia, 2014; Kaplan, 2003). Zapravo, ne postoje nikakvi zvanični podaci na reprezentativnim eks-Ju uzorcima koji pokazuju kako zaista narod u prosjeku doživljava nacionalne ratne lidere i koji faktori objašnjavaju razlike u tim doživljajima, posebno ako govorimo o razlikama u procjenama između ljudi iz iste etničko-nacionalne skupine. Istraživači koji se bave razmišljanjem i preferencijama ka bivšim ili aktuelnim nacionalnim liderima i političarima sa eks-Ju prostora uglavnom ispituju poželjnost karakteristika ličnosti političara (Burušić, 2007), njihove uloge kao uzora (Stepanović et al., 2009) ili ih proučavaju iz pozicije političko-vrijednosnih orijentacija ljudi (Fiket, 2017).

Mi zapravo ne znamo na koji način ljudi generalno doživljavaju kontraverzne ratne ličnosti i događaje iz rata u BiH, jer ta istraživačka pitanja se mahom izbjegavaju. Polazna ideja ovog istraživanja jeste da je korisno razumjeti takve doživljaje, čak i u slučaju novije istorije, „kada su rane još uvijek svježije“. Međutim, preduslov za ovo jeste utvrđivanje koji su to optimalni načini dobijanja ovih informacija i koji faktori mogu dovesti do zloupotrebe, povećanjem pristrasnosti ili manipulacijom stavovima ljudi. Efekt koji nas je u tom kontekstu zanimao jeste primovanje (prajming), koje podrazumijeva nesvjesno mijenjanje odgovora na stimuluse, zbog prethodnog izlaganja nekog drugog stimulusa. Istraživanja pokazuju da je primovanje važno i u sociopolitičkom kontekstu, npr. procesom socijalne identifikacije, kroz povećanje salijentnosti informacija o socijalnim konfliktima, moguće je objasniti porast u patriotskim i pro-ratnim stavovima ljudi (Althaus & Coe, 2011). U skladu s ovim, postavili smo praktično pitanje – ako želimo da ispitujemo stavove ljudi o polarizujućim ratnim figurama, da li je primovanjem ratnog konteksta moguće indukovati mjerljive promjene u razmišljanjima koja ljudi imaju prema takvim ličnostima? Ako ostanemo na primjerima ratnih lidera Karadžića i Mladića, pretpostavka jeste da bi prethodno indukovanje ratnih

asocijacija kod ispitanika srpske nacionalnosti trebalo da proizvede efekt „patriotskog prajminga“ (Althaus & Coe, 2011), odnosno da poveća identifikaciju ispitanika sa nacionalnim socijalnim identitetom (Hogg, 2016; Turjačanin, 2015), kao i da poveća vjerovatnoću za „opravdavanjem postupaka“ nacionalnih lidera (Čorkalo Biruški et al., 2009). Ovo bi trebalo da rezultuje izraženijim doživljavanjem ratnih lidera kao „heroja“, nego kao „zločinaca“, u komparaciji sa neutralnim okolnostima, kada „patriotski prajm“ nije prisutan. Dodatno, zanimalo nas je da li efekt primovanja zavisi od nekih odlika ispitanika, poput: sociodemografskih razlika, poznavanja istorije ili relevantnih psiholoških karakteristika (inteligencija, osobina ličnosti i dispozicioni etnocentrizma). Davanje odgovora na ovakva pitanja može imati važne implikacije u vezi s načinom ispitivanja javnog mnjenja i prikupljanja činjenice u vezi sa kontraverznim istorijskim ličnostima i događajima.

Metod

Uzorak je obuhvatio 209 ispitanika (52% žene; 47% studenti I ciklusa) srpske nacionalnosti, prosječnog uzrasta od 27.89 ($SD=11.28$) godina. Ispitanici su slučajnim izborom dodijeljeni eksperimentalnoj – E ($N=101$) ili kontrolnoj – K grupi ($N=108$), tako što su im nasumično davane prethodno izmiješane E ili K verzije upitničke baterije.

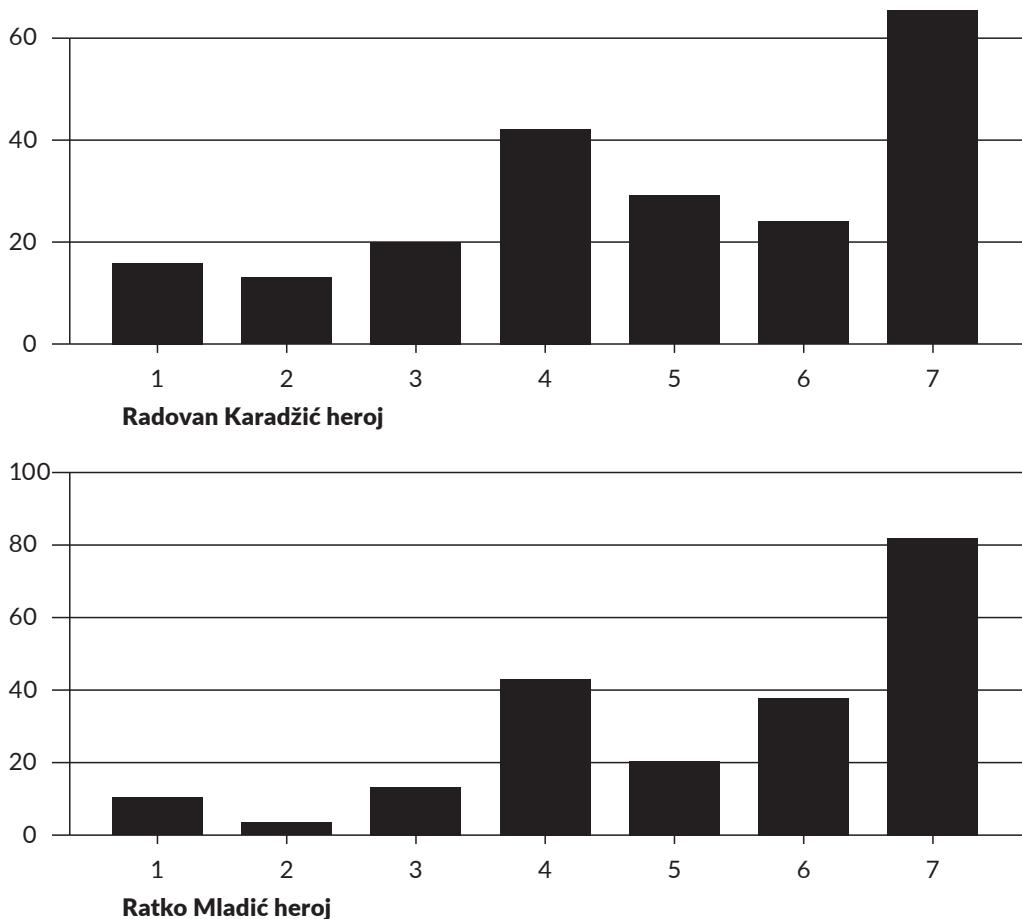
Upitnička baterija je bila anonimnog karaktera, papir-olovka tipa i obuhvatala je mjere: sociodemografskih karakteristika, generalnog dispozicionog etnocentrizma (ES; Neuliep, & McCroskey, 1997; Neuliep, 2002), Velikih 5 osobina ličnosti (BFI-15; John et al., 1991; Lang et al., 2011), kratki test opšte inteligencije (ICAR-MR; Condon & Revelle, 2014) i test poznavanja istorije (TPI). TPI je konstruisan za potrebe ovog istraživanja i obuhvatio je 30 pitanja iz opšte i nacionalne istorije. U radu je korišten redukovani skor dobijen sumacijom 21 pitanja ($\alpha=.81$; $M=15.34$, $SD=4.06$), za koje je bilo opravdano ekstrahovati jedan faktor (Subotić, 2013).

Prajm je zadan samo u E grupi, putem pitanja u kojem je od ispitanika zatraženo da navedu sve asocijacije koje imaju u vezi sa proteklom ratom: „Koje su Vam prve asocijacije na prethodni ratni sukob sa teritorije bivše Jugoslavije? Pažljivo razmislite i upišite sve riječi ili fraze koje Vam padnu na pamet!“ Najčešće teme koje su se javile odnosile su se na smrt, razaranje, bol, tugu, izbjeglištvo i sl. U nastavku ankete, ispitanici su vršili procjene vinjeta, u kojima su prvo date osnovne, neutralne biografske informacije o Karadžiću i Mladiću, nakon čega je navedeno da postoje određena neslaganja u pogledu uloge i odgovornosti ovih ličnosti – prema jednom shvatanju, riječ je pravično

osuđenim ratnim zločincima, a prema drugom, riječ je o neopravdano vilanizovanim herojima. Ispitanici su se na 7-stepenom semantičkom diferencijalu izjašnjavali između ova dva „zločinac-heroj“ scenarija. Vinjete sa pitanjima su date u prilogima A i B.

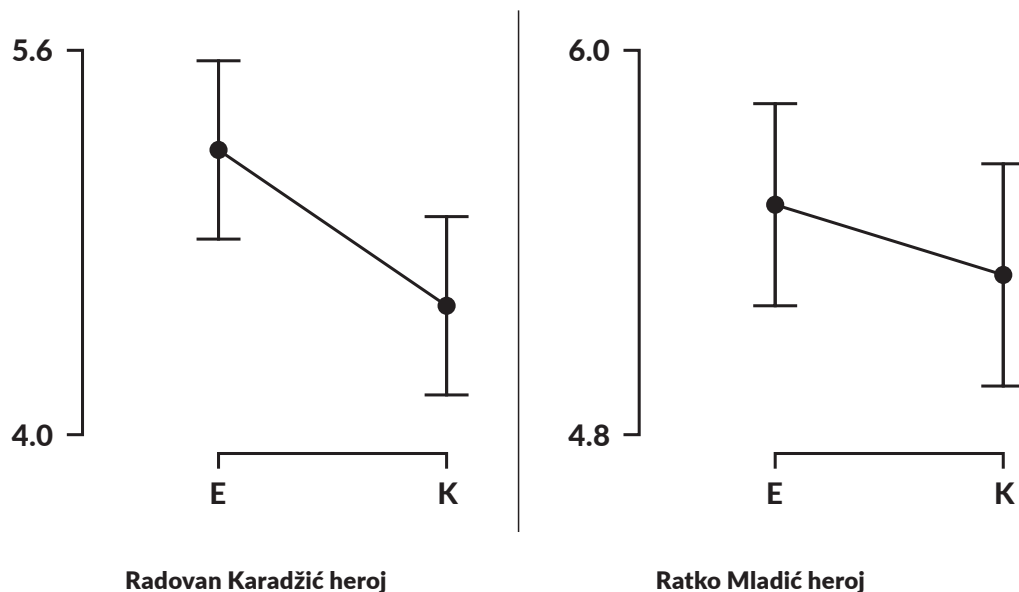
Rezultati

Na Slici 1 date su distribucije skorova procjena „zločinačko-herojskog“ statusa Kardžića i Mladića na cijelom uzorku, rekodirane u smjeru „herojstva“. Analiza (de Winter & Dodou, 2010) pokazuje da su oba prosjeka iznad teorijske sredine, tj. da više naginju ka „herojstvu“ – Karadžić: $t(208)=6.38, p<.001, d=0.44$; Mladić: $t(208)=11.79, p<.001, d=0.85$. Prosjek procjene Mladića ($M=5.40, SD=1.72$) je viši u odnosu na Karadžića ($M=4.85, SD=1.93$): $t(208)=4.74, p<.001, d=0.33$.

Slika 1. Distribucije skorova procjena „zločinačko-herojskog“ statusa ratnih lidera.

Na Slici 2 date su komparacije skorova za E i K grupe. Za obje procjene vrijednosti su više u E grupi, ali značajan efekt se bilježi samo za Karadžića ($t(208)=2.47$, $p_{E>K}=.007$, $g=0.34$), ali ne i Mladića ($t(208)=0.92$, $p_{E>K}=.180$, $g=0.13$).

Slika 2. Prosjeci „zločinačko-herojskog“ statusa ratnih lidera za E i K grupe.

Procjene generalno nisu korelirale sa kontrolnim varijablama (sociodemografskim karakteristikama, etnocentrizmom, inteligencijom, osobinama ličnosti i znanjem istorije), izuzev blagnih tendencija niže obrazovanih ($\rho=-.15$, $p=.032$) i starijih ispitanika ($\rho=.14$, $p=.045$) da Mladiću pripisuju veći „herojski“ status. Kada se sve kontrolne varijable parcijalizuju iz procjena, razlike između E i K grupe ostaju funkcionalno identične: $t(208)=2.55$, $p_{E>K}=.006$, $g=0.35$ i $t(208)=0.95$, $p_{E>K}=.178$, $g=0.13$.

Diskusija

Rezultati pokazuju da postoje naznake efekta primovanja ratnih asocijacija na pomjeraj procjena srpskih ratnih lidera po kontinuumu „zločinac-heroj“, više u smjeru herojskog statusa. Trend je prisutan za procjene oba lidera, iako je razlika između E i K grupe značajna samo u slučaju Karadžića. Izostanak značajnosti u slučaju Mladića je vjerovatno posljedica približavanja „plafonu“, s obzirom na dosta visok prosjek ove procjene već u K grupi.

Iako je intenzitet efekta primovanja relativno nizak, poprilično je „otporan“, s obzirom da nije uslovljen ni sociodemografskim karakteristikama, ni inteligencijom, strukturom ličnosti, opštim etnocentrizmom, pa čak ni deklarativnim poznavanjem opštih istorijskih činjenica. Drugim riječima, svi ljudi se čine podjednako podložnim ovom efektu. U skladu s tim, nameće se zaključak da je, prilikom ispitivanja mišljenja o nacionalnim liderima iz rata u BiH, važno koja pitanja prethode tim upitima, jer je već evociranjem ratnih asocijacija moguće indukovati donekle drugačije kasnije odgovore, potencijalno u svrhu „manipulacije“ istorijskim narativima, kroz dobijanje „pozitivnijih“ ili „negativnijih“ sentimenata.

U narednim istraživanjima treba provjeriti da li se isti trend uočava i kod ostalih nacionalno-etničkih grupa koje su učestvovala u ratu u BiH, prilikom procjene vlastitih lidera, kao i da li dolazi do primovanja negativnijih odgovora prilikom procjene lidera iz drugih grupa. Preporuka koju dajemo istraživačima rata u BiH jeste da, prilikom izvještavanja o stavovima ljudi, uvijek navode redoslijed pitanja i da pokušaju kontrolisati efekat primovanja, npr. kroz variranje redoslijeda pitanja.

Zahvalnica

Rad je nastao kao grupni istraživački projekt iz predmeta „Psihologija“, na SP istorija, Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Banjoj Luci, tokom akademske 2018/19. godine. Autori žele da se zahvale svim kolegama studentima koji su učestvovali u različitim fazama realizacije ovog istraživanja.

Literatura

Althaus, S. L., & Coe, K. (2011). Priming patriots: Social identity processes and the dynamics of public support for war. *Public Opinion Quarterly*, 75(1), 65-88.

Biserko, S. (2011). Mladić: ratni zločinac ili nacionalni heroj. *Helsinška povelja*, 151-152, 3-4.

Bošković, A. (2011). Ratko Mladić: Relativism, myth and reality. *Anthropology Today*, 27(4), 1-3.

Burušić, J. (2007). Poželjna obilježja političara. Što žele hrvatski glasači? *Društvena istraživanja*, 1-2, 99-110.

Condon, D. M., & Revelle, W. (2014). The International Cognitive Ability

Resource: Development and initial validation of a public-domain measure. *Intelligence*, 43, 52-64.

Čorkalo Biruški, D., & Magoč, A. (2009). »Mi« ne možemo biti krivi?! Etnički identitet i opravdavanje postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje. *Revija za sociologiju*, 40(3-4), 211-231.

de Winter, J. F. C., & Dodou, D. (2010). Five-point Likert items: t test versus Mann-Whitney-Wilcoxon (addendum added October 2012). *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 15(1), Article 11.

Donia, R. J. (2014). *Radovan Karadžić: Architect of the Bosnian Genocide*. Cambridge University Press.

Fiket, I. (2017). *Političke orijentacije građana Srbije: kartografija nemoći*. Friedrich-Ebert-Stiftung.

Hogg, M. A. (2016). Social identity theory. In R. Haji, N. Ferguson & S. McKeown (Eds.), *Understanding peace and conflict through social identity theory* (pp. 3-17). Springer.

John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). *The Big Five Inventory – versions 44 and 54*. Berkley, CA: University of California, Berkley, Institute of Personality and Social Research.

Kaplan, R. (2003). Dr Radovan Karadzic: psychiatrist, poet, soccer coach and genocidal leader. *Australasian Psychiatry*, 11(1), 74-78.

Lang, F. R., John, D., Lüdtke, O., Schupp, J., & Wagner, G. G. (2011). Short assessment of the Big Five: Robust across survey methods except telephone interviewing. *Behavior Research Methods*, 43(2), 548-567.

Neuliep, J. W. (2002). Assessing the reliability and validity of the generalized ethnocentrism scale. *Journal of Intercultural Communication Research*, 31, 201-215.

Neuliep, J. W., & McCroskey, J. C. (1997). The development of a U.S. and generalized ethnocentrism scale. *Communication Research Reports*, 14, 385-398.

Stepanović, I., Pavlović-Babić, D., & Krnjaić, Z. (2009). Ispitivanje uzora i idola srednjoškolaca u Srbiji. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 41(2), 401-417.

Subotić, S. (2013). Pregled metoda za utvrđivanje broja faktora i komponenti (u EFA i PCA). *Primenjena psihologija*, 6(3), 203-229.

Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Filozofski fakultet.

Prilog A: Vinjeta Radovan Kardžić

Radovan Karadžić, po struci psihijatar, osnivač je Srpske demokratske stranke i prvi predsjednik Republike Srpske. Godine 1995. optužen je od strane Međunarodnog krivičnog tribunala u Hagu za ratne zločine nad Hrvatima i Bošnjacima, počinjene u građanskom ratu na teritoriji Bosne i Hercegovine i izdavanje naredbi koje su dovele do stradanja u Srebrenici. Bio je u bjekstvu, dok nije uhapšen u Srbiji 2008. godine. Nakon više godina suđenja, Tribunal ga je osudio na 40 godina, a potom i na doživotnu kaznu zatvora. Smatra se za najviše rangiranog političara optuženog i osuđenog pred Tribunalom nakon smrti Slobodana Miloševića. Karadžić je ličnost o kojoj ljudi imaju oprečna mišljenja.

Shvatanje A. Karadžić je bio ratni zločinac i jedan od najodgovornijih za izbijanje rata u BiH, te niz zločina protiv čovječnosti, ubistva, deportaciju stanovništva, uzimanje talaca itd. U prilog ovom shvatanju ide i gore navedena presuda Haškog suda. Zbog svoje nepopustljivosti, smatran je i za najveću prepreku okončanju rata i postizanju mirovnog ugovora.

Shvatanje B. Karadžić je nepravedno optužen heroj. Ovaj stav dijele i Karadžićevi branioci, koji navode da on često nije imao punu komandnu odgovornost, te da je u više navrata izdavao niz komandi o poštovanju ratnog prava. Stvaranjem Republike Srpske i završetkom rata ostvarena je sloboda i jednakost srpskog naroda u BiH, za šta se Karadžić najviše i zalagao.

Molimo Vas da, zaokruživanjem odgovarajućeg broja, iskažete u kojoj mjeri ste skloni da se složite sa interpretacijama datim u shvatanju A, u odnosu na shvatanje B!

Shvatanje A 1 2 3 4 5 6 7 **Shvatanje B**

Prilog B: Vinjeta Ratko Mladić

Ratko Mladić je bio jedan od glavnih aktera građanskih ratova na teritoriji Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su izbili prilikom raspada Jugoslavije. Bio je srpski general,

zapovjednik jugoslovenskih snaga u Hrvatskoj, a kasnije i načelnik Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, u periodu od 1992. do 1995. godine. Kao vodeća ličnost u vojsci, komandovao je nizom važnih vojnih operacija u toku ratnih sukoba. Godine 1995. optužen je od Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije za genocid, zločine protiv čovječnosti i brojne druge ratne zločine, u koje spada i kršenje zakona i običaja ratovanja. Bio je u bjekstvu sve do 2011. godine, kada je uhapšen. Nakon dugogodišnjeg suđenja, 2017. godine je izrečena presuda po kojoj je optužen, između ostalog i za genocid, na doživotnu kaznu zatvora. Uprkos presudi Haškog suda, u javnosti postoje različita mišljenja o ulozi i odgovornosti Ratka Mladića.

Shvatanje A. Uprkos tome što je bio srpski general i zapovjednik Vojske Republike Srpske, Ratko Mladić je u toku rata izvršio brojne zločine za koje mu je pravedno presuđeno. Svojim djelima je narušio međunarodni ugled Srba i presuda protiv njega je pokazatelj da se zločini nad civilima ne tolerišu.

Shvatanje B. Ratko Mladić je ratni heroj, koji se na prostoru Hrvatske i BiH borio za opstanak srpskog naroda. Prema tome, presuda Haškog suda je dokaz dvostrukih standarda međunarodne zajednice, kojoj je u cilju da samo jednu (srpsku) stranu predstavi kao odgovornu za ratne zločine.

Molimo Vas da, zaokruživanjem odgovarajućeg broja, iskažete u kojoj mjeri ste skloni da se složite sa interpretacijama datim u shvatanju A, u odnosu na shvatanje B!

Shvatanje A 1 2 3 4 5 6 7 **Shvatanje B**

The effect of priming war associations on the assessment of serbian national leaders from war in b&h on the war criminal-hero dimension

Zorana Praštalo*, Željana Šuvira* i Siniša SubotićS

*University of Banja Luka, Faculty of Philosophy (History Students)

§University of Banja Luka, Faculty of Natural Sciences and Mathematics,
Department of Psychology and Laboratory of Experimental Psychology
(Faculty of Philosophy)

Summary: *It was examined whether war associations cause differences in the ratings of Serbian war leaders – R. Karadzic and R. Mladic, on the sample of Serb respondents. The E group (N = 101) was asked at the beginning of the survey to list their associations about the war in B&H. The K group (N = 108) did not have this task. Respondents were given vignettes with historically neutral biographies of Karadzic and Mladic, after which it was stated that there are differing opinions about them – some consider them “war criminals” and some “unjustly accused heroes”. We hypothesized that war associations will induce greater ethnic identification and “prime” the E group to evaluate leaders more in the direction of heroism. This was found to be the case for both leaders, but a statistically significant low effect ($g=0.34$, $p=.007$) was obtained only for Karadzic. The effect did not depend on personality traits, general intelligence, dispositional ethnocentrism, or knowledge of history. The finding implies that evoking war associations may have some influence on a more positive view of controversial war leaders in the eyes of their ethnicity.*

Keywords: *priming, Serbian national leaders, war in B&H, ethnocentrism*